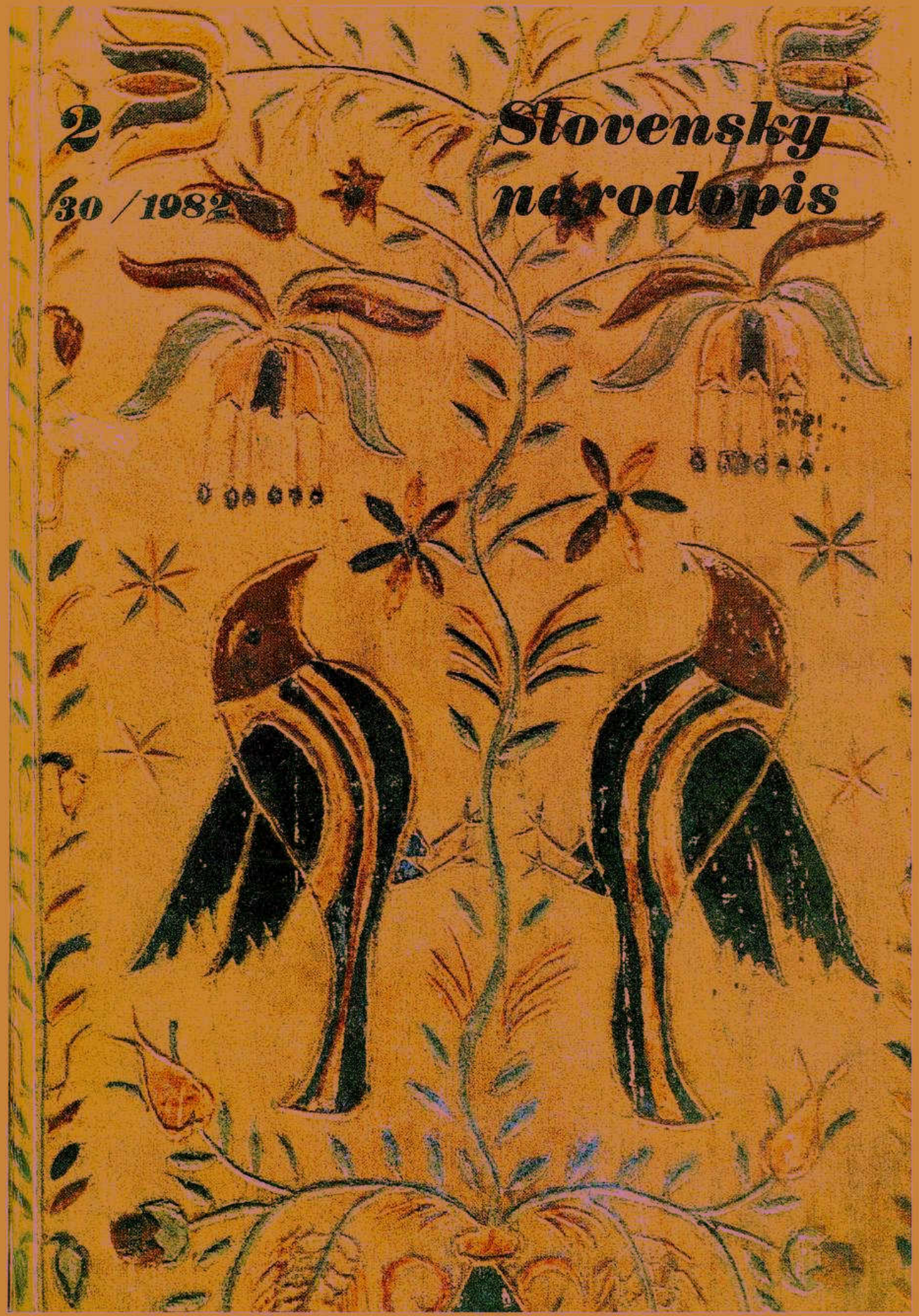

2

30 / 1982

**Slovensky
narodopis**

Na obálke: Piest ako dar z lásky. 1. strana: Detail. 4. strana: Celok. Zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine. Foto J. Déer

HLAVNÁ REDAKTORKA

Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Viera Gašparíková

REDAKČNÁ RADA

Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Adam Pranda, Antonín Robek

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

ŠTÚDIE

- Filová, Božena:** Úvodom 165
Urbančová, Viera: K 80. narodeninám PhDr. Jána Mjartana, DrSc. 167
Luther, Daniel: K teoretickým východiskám štúdia tradície 177
Jakubíková, Kornélia: Svadobné obyčaje ako výraz zmien rodinných a sociálnych vzťahov 187
Feglová, Viera: Zmeny kolektívnych noriem v súčasnej vianočnej obradovosti 196
Salner, Peter: K teoretickým problémom etnografického výskumu mesta 211
Ratica, Dušan: Etnografické štúdium rodinnej výchovy 219
Sigmundová, Marta: Vybrané problémy etnografického výskumu rodiny 229
Krekovičová, Eva: K metodologickým otázkam výskumu stavu a vývinových tendencií súčasného piesňového repertoáru ľudových vrstiev 245
Hlôšková, Hana: K otázkam štúdia štylizovaného ľudového rozprávačstva 255
Langer, Jiří: Funkcie tradičných vokálnych prejavov pri zbere sena na Orave 269
Pilátová, Viera: Na margo etnografického výskumu v robotníckej kolónii Trnavských automobilových závodov 301
Podoba, Juraj: Vplyv dedičskoprávných noriem na ľudové obydlie moravsko-slovenského pomedzia 309
Stoličná, Rastislava: Vývinové tendencie stravovacieho systému ľudových vrstiev na Slovensku 327
Danglová, Olga: Estetický vzťah dedinského obyvateľstva k prírode 335
Mann, Arne B.: Magické spôsoby privolávania manželského partnera v období masového vystaňovalectva do zámoria 349
Štibrányiová, Táňa: Úloha morálky pri výbere manželského partnera v obci Veľké Zálužie 356
Profantová, Zuzana: K dejinám kalendárovej literatúry pre ľud na Slovensku v 19. storočí 360
Falčanová, Lubica: Trhy a jarmoky na Slovensku v minulosti a ich miesto v ľudovej kultúre 372
Sopoliga, Miroslav: Národopisná expozícia v prírode vo Svidníku 379
Maráky, Peter: Múzeum dediny juvýchodnej Moravy v Strážnici 384
Apáthyová-Rusnáková, Zora: O činnosti seminára marxistickej metodológie pre mladých vedeckých pracovníkov pri Národopisnom ústave SAV 386
Ratica, Dušan: Seminár Morálka v tradičnom ľudovom prostredí 387
DISKUSIA — GLOSÝ 161

MATERIÁLY — ROZHLADY

- Čukan, Jaroslav:** Spôsob života rybár-polskej robotníckej kolónie v minulosti 286

К дискуссии о терминологических вопросах этнографического исследования семьи 390

Salner, Peter: Vývoj štruktúry kysuckej rodiny v 20. storočí 390

RECENZIE A REFERÁTY

Zborník Slovenského národného múzea LXXV, Etnografia 22, 1981 (Stanislav Horváth) 397

Autori príspevkov uverejnených v čísle 398

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Филова, Божена: Предисловие 165

Урбанцова, Вера: К 80-летию со дня рождения д-ра Яна Мьяртана, доктора наук 167

Лутер, Даниел: К теоретическим исходным положениям изучения традиций 177

Якубикова, Корнелия: Свадебные обычаи как выражение изменения семейных и социальных отношений 187

Феглова, Вера: Изменение коллективных норм в современной рождественской обрядности 196

Салнер, Петер: К теоретическим проблемам этнографического исследования города 211

Ратица, Душан: Этнографическое изучение семейного воспитания 219

Сигмундова, Марта: Избранные проблемы этнографического исследования семьи 229

Крековичова, Ева: К методологическим вопросам исследования состояния и тенденций развития в современном песенном репертуаре народных масс 245

Глошкова, Гана: К вопросам изучения стилизованного народного рассказывания 255

Лангер, Иржи: Функции традиционных вокальных проявлений при уборке сена на Ораве 269

МАТЕРИАЛЫ — ОБЗОРЫ

Чукан, Ярослав: Образ жизни в рибарпольской рабочей колонии в прошлом 286

Пилатова, Вера: По поводу этнографических исследований в рабочей ко-

лонии Трнавского автомобильного завода 301

Подоба, Юрай: Влияние наследственно-правовых норм на народное жилище на моравско-словацкой границе 309

Столична, Растислава: Тенденции развития системы питания народных слоев в Словакии 327

Данглова, Ольга: Эстетическое отношение сельского населения к природе 335

Манн, Арне Б.: Магические способы призвания супруга в период массовой эмиграции за океан 349

Штибраниова, Татьяна: Роль морали при выборе партнера в браке в деревне Вельке-Залужье 356

Профантова, Зузана: К истории календарной литературы для народа в Словакии в 19-м веке 360

Фалтянова, Любича: Рынки и ярмарки в Словакии и их место в народной культуре в прошлом 372

Сополига, Мирослав: Этнографическая экспозиция в природе в Свиднике 379

Мараки, Петер: Музей деревни Юго-Восточной Моравии в Стражнице 384

Апатиова-Руснакова, Зора: О деятельности семинара марксистской методологии для молодых научных работников при Институте этнографии САН 386

Ратица, Душан: Семинар „Мораль в традиционной народной среде“ 387

ДИСКУССИЯ — ГЛОССЫ

К дискуссии о терминологических вопросах этнографического исследования семьи 390

Салнер, Петер: Развитие структуры кисуцкой семьи в 20-м веке 390

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

INHALT

STUDIEN

Filová, Božena: Vorwort 165

Urbanová, Viera: Zum 80. Geburtstag des PhDr. Ján Mjartan, DrSc 167

Luther, Daniel: Zu den theoretischen Ausgangspunkten des Studiums der Tradition 177

Jakubiková, Kornélia: Die Hochzeitsbräuche als Ausdruck der Veränderungen in den sozialen und Familienbeziehungen 187

Feglová, Viera: Die Veränderungen der kollektiven Normen im gegenwärtigen Weihnachtsbrauch 196

Salner, Peter: Zu den theoretischen Problemen der ethnographischen Erforschung der Stadt	211
Ratica, Dušan: Ethnographisches Studium der Familienerziehung	219
Sigmundová, Marta: Ausgewählte Probleme der ethnographischen Erforschung der Familie	229
Krekovičová, Eva: Methodologische Fragen der Erforschung des Zustandes und der Entwicklungstendenzen im gegenwärtigen Liederrepertoire bei den volkstümlichen Schichten	245
Hlôšková, Hana: Zu den Fragen des Studiums des stilisierten volkstümlichen Erzählentums	255
Langer, Jiří: Die Funktionen der traditionellen vokalischen Äusserungen bei der Heuernte im Orava-Gebiet	269

MATERIALIEN — RUNDSCHAU

Čukan, Jaroslav: Die Lebensweise der Arbeiterkolonie in der Ortschaft Rybárpole in der Vergangenheit	286
Pilátová, Viera: Zur ethnographischen Erforschung in der Arbeiterkolonie der Automobilwerke in Trnava	301
Podoba, Juraj: Der Einfluss der erbrechtlichen Normen auf die volkstümliche Wohnstätte der mährisch-slowakischen Grenzscheide	309
Stoličná, Rastislava: Die Entwicklungstendenzen der volkstümlichen Nahrung in der Slowakei	327
Danglová, Olga: Die Ästhetische Beziehung des Dorfbewohners zur Natur	335
Mann, Arne B.: Magische Arten des Herbeirufens des Ehepartners in der Periode der Massenauswanderung nach Übersee	349
Štibrányiová, Tatiana: Die Rolle der Moral bei der Auswahl des Ehepartners in der Ortschaft Veľké Zálužie	356
Profantová, Zuzana: Zur Geschichte der Kalenderliteratur für das Volk in der Slowakei im 19. Jahrhundert	360
Faltanová, Lubica: Märkte und Jahrmärkte in der Slowakei in der Vergangenheit und ihre Stelle in der Volkskultur	372
Sopoliga, Miroslav: Das Freilichtmuseum in Svidník	379
Mazák, Peter: Das Freilichtmuseum des südöstlichen Mährens in Strážnica	384

Apáthyová-Rusnáková, Zora: Über die Tätigkeit des Seminars der marxistischen Methodologie für junge wissenschaftliche Arbeiter im Ethnographischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften	386
Ratica, Dušan: Das Seminar „Die Moral im traditionellen volkstümlichen Milieu“	387

DISKUSSION — GLOSSEN

Zur Diskussion über terminologische Fragen der ethnographischen Forschung der Familie	
Salner, Peter: Die Entwicklung der Struktur der Familie in der Region Kysuce im 20. Jahrhundert	390

BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE

CONTENTS

ARTICLES

Filová, Božena: Foreword	165
Urbanová, Viera: 80 th Birthday of PhDr. Ján Mjartan, DrSc	167
Luther, Daniel: On the Theory Study of the Tradition	177
Jakubíková, Kornélia: Wedding Customs as an Expression of Changes in Family and Social Relations	187
Feglová, Viera: Changes of Collective Criterions in Contemporaneous Christmas Ceremony	196
Salner, Peter: Theoretic Problems of the Ethnographic Research of the City	211
Ratica, Dušan: The Ethnographic Study of the Family Education	219
Sigmundová, Marta: The Ethnographic Research of the Family: Chosen Problems	229
Krekovičová, Eva: The Research of the Present Song Repertory Among the People: Methodological Questions	245
Hlôšková, Hana: Questions of the Folk Narrators' Study	255
Langer, Jiří: The Function of Traditional Voice Expressions While Collecting the Hay in the Region of Orava	269

VARIOUS MATERIAL

Čukan, Jaroslav: The Way of Life in the Workers' Colony in the Village Rybárpole in the Past	286
Pilátová, Viera: The Ethnographic Research in the Workers' Colony Be-	

longing to the Car Factory in the Town Trnava	301
Podoba, Juraj: The Influence of Hereditary-Juridical Norms on the Folk Dwelling in the Moravian-Slovak Borderland	309
Stoličná, Rastislava: Developing Tendencies of the Food System Among the People in Slovakia	327
Danglová, Olga: The Aesthetic Relation of the Village Inhabitants Toward the Nature	335
Mann, Arne B.: Magic Ways of Calling Own Husband or Wife in the Period of Mass Emigrations into the Oversea Regions	349
Štibrányiová, Tatiana: The Role of Morals When Choosing the Husband or Wife in the Village Veľké Zálužie	356
Profantová, Zuzana: The History of the Almanac Literature for the People in Slovakia in the 19 th Century	360
Falfanová, Eubica: Markets and	

Fairs in Slovakia and Their Place in the Folk Culture in the Past	372
Sopoliga, Miroslav: Open Air Museum in the Town Svidník	379
Maráky, Peter: Open Air Museum of South-Eastern Moravia in the Town Strážnice	384
Apáthyová-Rusnáková, Zora: The Activity of the Marxist Methodologic Seminar for Young Scientific Workers in the Ethnographic Institute of the Slovak Academy of Sciences	386
Ratica, Dušan: The Seminar „Morals in the Traditional Folk Surroundings“	387

DISCUSSION

Discussion About Terminological Questions of the Ethnographic Research of the Family	
Salner, Peter: The Structure Development of the Family in the Region of Kysuce in the 20 th Century	390

BOOKREVIEWS AND REPORTS

K OTÁZKAM ŠTÚDIA ŠTYLIZOVANÉHO LUDOVÉHO ROZPRÁVAČSTVA

HANA HLŔŠKOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

V kontexte slovenskej národnej kultúry, v socialistickej etape jej vývoja, špeciálne miesto patrí folklórnej tradícii. Nemaľý, ba čoraz väčší význam nadobúdajú jej štylizované podoby — „podanie folklóru z druhej ruky“. ¹ Takéto jej podoby vyplývajú z uvedomelého, pozitívneho vzťahu národa k tradičnej kultúre, v našich podmienkach kultúre roľnícko-pastierskej. Umelecké prejavy ľudu, pôvodne úzko včlenené do systému života svojich nositeľov, sa prezentujú v nových časových, priestorových a najmä funkčných súvislostiach.

Ak listujeme v odborných periodikách a publikáciách z rokov po druhej svetovej vojne, nachádzame štúdie, ktoré sa zaoberajú novými, pre folklór i vedu o ňom netradičnými javmi. Pôsobenie súborov ľudovej umeleckej tvorivosti, vystúpenia spevákov ľudových piesní v reláciách rozhlasu, či knižné vydania ľudových rozprávok vyvolali diskusie i polemiky v radoch folkloristov, umelcov, ba i laickej verejnosti. ²

Táto skutočnosť svedčí o zložitosti problémov, ktoré sa označujú pojmom „folklorizmus“. Tento proces nie je, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, procesom rovnorodým. S. Švehlák diferencuje procesy folklorizmu a „druhej existencie“ folklóru: „Ak medzi primárnym a sekundárnym stupňom existencie

folklóru zdôrazňujeme úlohu funkčných premien, tak folklorizmus ako tretí stupeň charakterizuje okrem funkčného predovšetkým formový a obsahový prehod.“ ³ Javy a procesy, ktoré dnes tvoria obsah pojmu „folklorizmus“, nie sú záležitosťou len rokov prudkej industrializácie a urbanizácie. ⁴ Rozvoj štylizovaného folklóru, v niektorých obdobiach až priprudký, je prejavom pozitívneho (v krajnej polohe sentimentálneho) vzťahu k hodnotám ľudovej tradície. Pritom treba pri objektívnom posudzovaní tohto vzťahu mať na zreteli jeho spoločensko-historické podmienky, teda postavenie nositeľov tradície v celku národa. Narastanie významu folklorizmu je dôsledkom civilizačného procesu, ktorý na druhej strane znižuje priestor tradičným formám kultúry.

S posunom funkcií folklórnych tradícií a novej sociálnej orientácie tieto folklórne javy podstupujú cesty štylizácie. To, čo bolo pre pôvodných tvorcov i konzumentov komunikačne i sémanticky nevyhnutné, sa v nových podmienkach neraz stáva zbytočným a nezrozumiteľným. Javy pôvodne viazané na lokálne spoločenstvo sa dostávajú pred masu divákov, neraz viazaných jediným — spoločným sledovaním predvádzaného. Potreba zrozumiteľnosti a teda štylizácie je tu evidentná. ⁵

Pozornosť v našom príspevku sústreďujeme na jeden z prejavov folklorizmu, na štylizované ľudové rozprávačstvo, avšak aby sme pochopili opodstatnenosť jeho genézy, spoločenské funkcie, jeho formálnu i obsahovú stránku, musíme si bližšie všimnúť pramene, z ktorých čerpá, i s ktorými v súčasnosti koexistuje.

Na základe poznatkov z vlastných terénnych výskumov i zo štúdia literatúry môžeme (i s prihliadnutím na sociálne, lokálne, generačné, funkčné i individuálne diferencie vo frekvencii) konštatovať pre súčasnosť najväčšiu vitalitu humoristického rozprávania, anekdoty a rozprávania zo života.⁶ Zároveň v teréne nachádzame „príležitostnú individuálnu prozaickú a poetickú tvorbu, ktorá má určitý poslucháčsky ohlas, hoci nemusí mať v regióne tendenciu k folklorizácii.“⁷ Takéto konštatovanie o stave súčasného slovenského folklóru provokuje vedcov k zamysleniu sa nad dynamickosťou a relatívnosťou znakov príslušiacich folklóru v tradičnom zmysle — ako sú kolektívnosť, ústnosť, anonymnosť, variatívnosť.

Slovesná folkloristika v 19. storočí, v období formovania sa vo vedeckú disciplínu sústredila svoj záujem predovšetkým na materiál. Otázky tvorivého prínosu individua — konkrétne rozprávača, boli spočiatku zanedbávané. Ruskí a sovietski folkloristi si začiatkom 20. storočia uvedomili individuálny tvorivý prínos rozprávača. Podobne nemeckí vedci nielen monografickými zbierkami rozprávania jednotlivých rozprávačov, ale aj ich osobnými charakteristikami akcentovali význam osobnosti rozprávača.

V českej folkloristike sa tomuto problémovému okruhu marginálne venovali J. Polívka a V. Tille, no najmä J. Š. Kubín. U slovenských zberateľov stručné poznámky o osobe rozprávača nachádzame u J. L. Holubyho, ako aj u zberateľov z akcie prof. F. Woll-

mana v rokoch 1928—1944.⁸ Poznatky z výskumov spracovala M. Kolečányiová a sústredila pozornosť aj na niektorých vynikajúcich rozprávačov, snažiac sa ich klasifikovať ako predstaviteľov určitého rozprávačského typu. Koncom päťdesiatych rokov sa nad nositeľmi slovesnej tradície na Slovensku a nad ich vzťahom k nej zamýšľal český folklorista A. Satke. V súčasnosti sa problematikou ľudového rozprávkárstva zaoberá V. Gašpariková⁹, v Čechách J. Jech, D. Klímová-Rychnová. Hodnotiace kritériá kvality rozprávača sa pokúša stanoviť vo svojej práci G. Kiliánová-Námerová.¹⁰ Za ľudového rozprávača považuje člena ľudového (dedinského) kolektívu, ktorý vlastní určitý repertoár a je schopný ho reprodukovať, pričom mu pomáhajú jeho vlastnosti ako prirodzená inteligencia, verbálna pohotovosť, dobrá pamäť a živá fantázia. Jedinec sa stáva rozprávačom až keď rozpráva určitému publiku za určitým cieľom, pri niektorej z rozprávačských príležitostí. Autorka zdôrazňuje práve funkčné hľadisko pri určení kvality rozprávača, ktorého kladne či záporne hodnotí jeho rozprávačský okruh — poslucháčstvo práve podľa toho, do akej miery spĺňa svojím rozprávaním i vystúpením (mimotextové prvky) ciele, ktoré si v súlade s požiadavkami kolektívu, postaví. Takíto ľudoví rozprávači sú teda prirodzenými generačnými pokračovateľmi — nositeľmi ľudovej prozaickej tradície. Tradícia je však procesom dynamickým, ktorého všetky zložky (obsah i forma repertoáru, rozprávačské príležitosti i samotní rozprávači a poslucháčstvo) sa v závislosti od spoločenských a historických podmienok menia.

Toto konštatovanie je nevyhnutné doplniť o neoddeliteľnú súčasť rozprávačského procesu, a tým je rozprávačská príležitosť. Za tradičné rozprávačské príležitosti môžeme považovať čas pri práci, zvlášť pri takej, ktorá nevyžaduje

prílišnú fyzickú námahu, čas oddychu po práci či medzi prácou, pri spoločných prácach v domácnosti (priadky, páračky, lúpanie kukurice, atď.), pri rodinných a verejných udalostiach, pri spoločných cestách za prácou, predajom či kúpou, na púfach. Príležitosťami pre dobrých rozprávačov, no i pre tých, ktorí sa takými mali stať, boli večery po práci mimo vlastnej lokality (sezonári, putujúci remeselníci, pltníci). V súčasnosti sa podmienky týchto príležitostí radikálne menia. Spôsobuje to prechod na strojovú veľkovýrobu v priemysle i poľnohospodárstve, búrlivý rozvoj dopravy, no i zmeny v sociálnej štruktúre obyvateľstva a s tým súvisiace i nové chápanie náplne mimopracovného času.

V predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formáciách folklór v celej svojej šírke bol pre jedinca prostriedkom socializácie, možnosťou esteticky sa vyžiť, eticky pretvoriť počuté a videné, naučiť sa nové, uvedomiť si svoj sociálny status alebo jednoducho poskytoval relaxáciu. Dnes mnohé z týchto tradičných funkcií folklóru stratili svoje miesto vo vidieckej societe. V súhlase s dobou tieto funkcie splňajú nové obsahy v nových formách (demokratizácia kultúry a umenia, denná tlač, verejnoprospešná práca, šport, pestovanie záľub).

Avšak jedna zo základných spoločenských potrieb vlastných len človeku — komunikovať spôsobom „face to face“ — pretrváva a dáva tak priestor obľube „priamych“ rozprávačov. Ľudia si, okrem už spomenutých folklórnych žánrov, rozprávajú obsahy filmov a divadelných hier, prečítaných kníh, zaujímavé novinky z prostredia pracovného, rodinného, o tragických alebo niečím iným zaujímavých udalostiach. Známe sú rozprávania z prostredia lekárov, športovcov, umelcov či učiteľov. Takéto konštatovania uvádza L. Pourová-Volbrachtová.¹¹ Autorka zároveň poznamenáva, že závery z výskumov za-

sahujú aj do oblasti teórie folklóru, pretože súvisia so zákonitostami folklórnej tvorby vôbec a napokon i s objasnením pojmu „folklór“.

V súvislosti so zložitou problémovou okolo folklóru súčasnosti a jeho štylizovaných podôb prebehla koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov diskusia aj v sovietskej odbornej literatúre.¹² Znak tradičného folklóru sa totiž v nových historicko-spoločenských podmienkach začali meniť v svoje protiklady. Tento stav sprevádzal terminologický zmätok, ktorý sa dodnes nepodarilo celkom úspešne vyriešiť. Pri triedení a klasifikovaní folklórneho materiálu v jeho autentickú a štylizovanú podobu sovietski vedci tvorbu profesionálnych rozprávačov zaradili do zvláštnej skupiny a charakterizovali ju ako existenciu umeleckých diel vytvorených na základe tradičného folklóru a oboznamujúcich svojich poslucháčov najmä s problémami a javmi súčasnosti. Nevyriešená však ostala ich úloha v sovietskom období a problematika umeleckosti ústneho podania.

Príspevkom k riešeniu uvedených problémov je aj štúdia K. V. Čistova k otázkam vzťahu folklórnej a nefolklórnej tvorby.¹³ Komunikáciu, spôsob, ktorým sa informácie prenášajú, rozdeľuje na prirodzenú (kontaktnú) a sprostredkovanú (technickú). Subjektom informácie pri kontaktnom type komunikácie — vo folklóre — je autor alebo nositeľ (spoluautor) folklórnej informácie. Termín spoluautor tu požívame v súhlase s tézou o tvorivom prístupe každého nositeľa daného folklórneho útvaru. Objekt informácie je členom tej istej society. Tento fakt na jednej strane uľahčuje komunikáciu (či už v syntaktickej alebo syntagmatickej rovine, napr. používaním jedného a jednotného systému znakov — dialekt), na druhej strane komunikáciu komplikuje — možnosť kontroly societou. Objekt folklórnej informácie sa so subjektom nachá-

dza v rovnakej komunikačnej situácii, pôsobí teda bezprostredne a podnetne v komunikačnom akte. Veď často len mimická či gestická reakcia môže výrazne ovplyvniť ďalší prejav interpreta. V prirodzenom type komunikačnej situácie má interpret možnosť voliť si auditórium, ktoré má však zároveň možnosť voľby interpreta. Pri sprostredkovanom (technickom) type komunikácie (literatúra, film, rozhlas, televízia, čiastočne divadlo) má možnosť voľby objekt informácie. Práve technická náročnosť materiálneho sprostredkovateľa umožňuje mimoriadne ľahkú voľbu.

Na tomto mieste treba spomenúť situáciu, o ktorej P. G. Bogatyriov hovorí: „Existencia folklórneho výtvoru ako takého sa začína iba vtedy, keď bol prijatý určitým spoločenstvom a existuje z neho len to, čo si toto spoločenstvo z neho privlastnilo.“¹⁴ Ak vyjdeme z vyššie povedaného, folklórna informácia, teda i taká, čo sa za ňu vydáva, prenesená technickým typom komunikácie, môže byť prijatá vidieckou societou a ďalej prirodzeným typom komunikácie tradovaná. Tento jav nie je charakteristický len pre súčasnosť s množstvom technických sprostredkovateľov.

Ludoví rozprávači a tzv. ludoví rozprávači

A. Melicherčík v doslove k vydaniu Zelenkovej Detvianskej náture nazýva verejne vystupujúcich ľudových rozprávačov estrádnymi rozprávačmi.¹⁵ Je to termín výstižný z hľadiska ich produkcie (aj keď estrády neboli a nie sú výlučnými príležitosťami účinkovania tohto typu rozprávačov), ale nie je jednoznačne určujúci. Čím totiž tento termín odlišuje nami sledovaných rozprávačov od rozprávačov typu Horníček, Dvořák?

V kultúrnej praxi sa zase zaužíval termín *ludoví rozprávači*. Toto stanovisko podporuje B. Pernica, ktorý za ľudové rozprávanie považuje „... samo-

rastlú ľudovú prózu, rozprávanú ľudovými rozprávačmi napríklad v rozhlase, alebo na gramofónových platniach, teda verné ľudové rozprávanie vyrozprávané tým-ktorým ľudovým rozprávačom. Charakteristické na tomto ľudovom rozprávaní je to, že s vlastným ľudovým rozprávaním, jeho obsahom a spôsobom podania splýva rozprávač, ktorý mu dodáva bezprostredné osobité zafarbenie, a to spôsobom často nenapodobiteľným.“¹⁶

My za ľudové rozprávanie považujeme prozaické útvary, nachádzajúce sa v pasívnom či aktívnom repertoári ľudového prostredia, ktoré ich tvorivo stvárnilo či upravilo. Takto za ľudové považujeme aj útvary umelého pôvodu, ktoré ľudové prostredie prijalo a považuje za vlastné. Ľudový rozprávač je potom autor či interpret takýchto útvarov, ktoré pri komunikovaní dotvára celou svojou osobnosťou (i mimoslovnými prostriedkami).

Genéza tzv. ľudového rozprávačstva

D. Palátová, ktorá sa doteraz jediná pokúsila zovšeobecniť skúsenosti z pôsobenia tzv. ľudových rozprávačov, vychádzala z pomerov v Čechách a na Morave v rokoch 1945—1954. Nie je známe, kto prvý prišiel na myšlienku preniesť rozprávanie z pôvodného prostredia na pódia. F. Vostruba uvádza stručnú poznámku, podľa ktorej môžeme za akéhosi predchodcu tzv. ľudových rozprávačov považovať aj akademického maliara a etnografa P. Socháňu, ktorý rozprával podania zaznamenané v ľudovom prostredí a bol vysoko hodnoteným konferenciárom a humoristickým rozprávačom na spoločenských večierkoch martinskej inteligencie. Jeho účinkovanie bolo však v tom čase pravdepodobne ojedinelé.

Vo väčšom počte sa tzv. ludoví rozprávači objavili koncom tridsiatych rokov v reláciách brnenského rozhlasu.¹⁷ Boli to rozprávači z Moravy, vystupujú-

ci pod menom Tetka Křópalka, Stréček Melhoba. Čoskoro si získali obľubu a záujem poslucháčstva. Po roku 1948 sa rozprávačstvo tohto typu objavilo na folklórnych slávnostiach v Strážnici. Rozprávači účinkovali v programoch poriadanych príslušníkmi Československej ľudovej armády, závodmi či školami. Z masovokomunikačných prostriedkov bol hlavným šíriteľom týchto podaní rozhlas, a to najmä štúdiá v Brne, Ostrave, Českých Budějoviciach a v Prahe.

Z rozličných dôvodov sa do prúdu kvalitných tzv. ľudových rozprávačov včlenili aj folklórni samozvanci, ktorí neraz veľmi úspešne ťažili z obľúbenosti tejto formy zábavy. Po kladných aj záporných skúsenostiach v roku 1953 brnenské štúdio Československého rozhlasu usporiadalo súťaž tzv. ľudových rozprávačov a diskusiu s pracovníkmi rozhlasu, osvetových zariadení i s folkloristami. V tomto a nasledujúcom roku prebehla celoštátna súťaž ľudovej umeleckej tvorivosti, spojená s odbornými rozbormi jednotlivých vystúpení, na ktorej sa vo zvláštnej skupine zúčastnili aj tzv. ľudoví rozprávači. Na podobných fórach sa stretávali aj v nasledujúcich rokoch.

Počiatkami pôsobenia tzv. ľudových rozprávačov na Slovensku sa v metodologickej osvetárskej príručke zaoberal Š. P l e š k o.¹⁸

Popri programových číslach na vystúpeniach folklórnych súborov či konferovaní kultúrnych programov rôzneho zamerania, najčastejšie tzv. ľudoví rozprávači účinkovali na estrádach.¹⁹ Po roku 1948 ostalo ešte mnoho prežitkov vo vedomí ľudí, proti ktorým bolo treba bojovať. To bola jedna z podmienok ďalšieho pôsobenia estrád, ba priam ich rozkvetu. Estráda svojou formou pozostávala z väčšieho počtu čísel tzv. malých javiskových foriem, ktoré vytvárali program skladačkového typu. Počet účinkujúcich sa pohyboval medzi 10—

15. Boli to herci, speváci a hudobníci. Mobilnosť estrády dovoľovala veľké množstvo vystúpení; napríklad tzv. ľudový rozprávač J. Vášáry z Banskej Štiavnice za dvadsať rokov účinkovania absolvoval 1580 vystúpení.

Spoločenská funkcia tzv. ľudového rozprávačstva

S pozitívnym ohlasom na prácu tzv. ľudových rozprávačov sa po čiastkových kolách súťaže ľudovej umeleckej tvorivosti v roku 1954 ozývajú aj kritické hlasy.²⁰ Väčšinou sa dotýkali obsahovej stránky podaní. V osvetárskych periodikách Naša práca a Ľudová tvorivosť sa koncom päťdesiatych rokov autori E. Rusko, A. Hlaváč, O. Kajanová a ďalší pozastavujú nad nemiernym a nemiernym využívaním humoru, ktorým sa snažia niektorí tzv. ľudoví rozprávači vyhovieť publiku s nenáročným vkusom.

Tzv. ľudovému rozprávačovi sa prisudzuje zodpovedný zástoľ ľudového satirika. Má byť dobrým znalcom histórie, povahy ľudu, jeho nárečových prejavov, musí dokonale poznať kompozičné, štylistické a znakové postupy slovenskej ľudovej prozaickej tradície. Pôsobenie tzv. ľudových rozprávačov ako príslušníkov vtedajšieho mnohopočetného prúdu pracujúcich, tráviacich voľný čas v rámci ľudovej umeleckej tvorivosti, malo opodstatnene spĺňať funkcie, ktoré tejto oblasti záujmovej činnosti uložila nová socialistická spoločnosť. Nie náhodou sa práve práca tzv. ľudových rozprávačov tak prísne posudzovala. Slovo so svojou poetikou, lebo takým malo byť slovo tzv. ľudových rozprávačov, v priamom, živom kontakte relátora a auditória, so svojím veľkým emotívnym pôsobením bolo správne a logicky povýšené na dôležitý nástroj pôsobenia na myslenie ľudu. Za dominujúcu spoločenskú funkciu v tomto období tzv. ľudového rozprávačstva môžeme považovať

funkciu kriticko-satirickú.

Od polovice päťdesiatych rokov, keď sa po využívaní folklóru objavili názory o „farche folklóru“, zmenšil sa aj počet na verejnosti vystupujúcich tzv. ľudových rozprávačov. Aj v štruktúre celonárodnej kultúry nastali zmeny. Rozšírila sa o sieť kín, divadiel, knižníc. Stúpol počet rozhlasových prijímačov a k slovu sa začala dostávať aj televízia. Cestou týchto prostriedkov masovej komunikácie sa ľudovým — vidieckym masám sprístupnili hodnoty profesionálneho umenia. Stali sa však zároveň meradlom pre posudzovanie estetických, informačných a iných hodnôt ich vlastnej lokálnej slovesnej, hudobnej či tanečnej tradície. Stáva sa pre ňu dominantnou funkcia estetická, funkcia lokálnej, regionálnej či etnickej znakovosti a v neposlednom rade i funkcia dokumentačná. Predmety a javy sa stávajú dokumentom historickej epochy, v ktorej aktívne jestvovali. Fakty sa stávajú artefaktmi. Javy tradičnej materiálnej kultúry sú prezentované expozíciami múzeí, prejavy duchovnej kultúry a folklóru produkciami smerujúcimi k jednotlivým druhom profesionálneho umenia.

Znaky, ako sú kolektívnosť, variatívnosť, anonymita atď., ktorými sa tradične odlišoval folklór od profesionálneho umenia, platili relatívne aj po celý čas ich spoluexistencie. K. V. Č i s t o v, vychádzajúc zo vzťahu medzi literatúrou a ústnou slovesnosťou, dospel k záverom o ich formálnej odlišnosti, ktorú vyjadril vzťahom ústnosť — písomnosť.²¹ Ak rozšírime tento princíp na vzťah folklór — profesionálne umenie, môžeme tento princíp nazvať materiálne nefixovanosť — fixovanosť. Potom teda *folklór ako taký existuje v momente aktu komunikácie — „ústnosti“ za živého nesprostredkovaného kontextu subjektu a objektu informácie. Výtvary profesionálneho umenia objektívne existujú aj mimo aktu komunikácie, hoci ich realizácia*

ako výtvarov umenia prebieha práve v procese ich vnímania publikom. Základným diferencujúcim znakom medzi tradičným ľudovým rozprávačom a tzv. ľudovým rozprávačom sa nám javí iná ako prirodzená komunikácia. Jednoduché to môžeme vyjadriť nasledovne: kým v tradičnom prostredí popud ku komunikácii je vzťah binárny: „Porozprávajte nám!“, pri produkcii tzv. ľudového rozprávača je to už vzťah o troch členoch: „Porozprávajte im!“.

Práve toto sprostredkovanie, či „podanie rozprávania z druhej ruky“, je hranicou medzi tradičným ľudovým rozprávačom a tzv. ľudovým rozprávačom.

Tzv. ľudový rozprávač a jeho prejav

Aj rozprávač vystupujúci na scéne predvádza svoje rozprávanie v synkretickej podobe. Obsahom rozprávania, jeho výrazom i všetkými mimojazykovými prvkami, ktorými sú gesto, mimika, intonácia a výzor — kostýmovanie, použitie rekvizít dynamizuje v procese vnímania zmysly auditória. Evokuje predstavy a asociácie poslucháčstva. Reakciou auditória je v prípade tzv. ľudového rozprávača smiech, výkriky, zriedkavejšie repliky, no najčastejšie potlesk, ide tu teda o živý kontakt. Iná situácia nastáva pri reprodukcii rozprávania materiálным sprostredkovateľom (filmovým pásom, televíznym záznamom, magnetofónovým pásom, gramoplastňou). Tu odpadá akákoľvek reakcia, na ktorú by vo svojom podaní mohol tzv. ľudový rozprávač priamo reagovať. Aká je podnetná účasť publika v rozprávačskom akte, dokumentujú nahrávky vystúpení tzv. ľudových rozprávačov za účasti publika, reakcie ktorého sú nezriedka akoby zakomponované do podania a pomáhajú tak vytvárať jeho celkovú atmosféru.

Priestorová rozľahlosť auditória, a v opačnom prípade možnosť zachytiť každý detail prejavu, si vyžadujú korekcie tým či oným smerom. Iné sa žia-

da gesto, mimika či intonácia v amfi-
teátri vo Východnej, iné v malej kino-
sále.

Zvláštne postavenie zaujímajú odev
a maska tzv. ľudového rozprávača. Sú
vlastne prvým poznávacím znakom. Prí-
chodom tzv. ľudového rozprávača na ja-
visko spája divák jeho odev, v ktorom
účinkuje, s postavou, ktorú vytvára.
Ludo Zelienska ako Ujo z Detvy vystu-
poval v tradičnom odevu Podpoľancov,
dr. E. Erby nosí v súhlase so svojou ro-
lou (skladník) pracovný plášť a J. Vá-
šáry nosil tradičný odev banskoštiav-
nických baníkov. F. Papp a M. Mlsna
používajú ako kostým tiež ľudový odev
— prvý zo Šariša, druhý z Viničného.
Odhliadnuc od jeho proveniencie (so-
ciálnej, miestnej, časovej, funkčnej) stá-
va sa odev v účinkovaní tzv. ľudového
rozprávača *k o s t ý m o m*. U hocikto-
rého tradičného ľudového rozprávača
odev takúto funkciu neplní. Pre tzv. ľu-
dových rozprávačov nie je odev, v kto-
rom vystupujú, ani pracovným ani svia-
točným v zmysle etnografickom.

E. Erby, vystupujúci ako Ďuri Šta-
chitka, vo svojom rozprávaní vysvetľu-
je, že on nie je ľudový rozprávač, lebo
ľudový rozprávač „... je chlopisko,
mocne, huste, v drelichu oblečene.“
Sám sa takto názorne vylučuje zo skupi-
ny priamych pokračovateľov ľudovej
tradície. Hoci L. Zelienska rozprával svo-
je podania „v drelichu“, práve vyzdvih-
nutie funkcie kostýmu dáva za pravdu
E. Erbymu.

Nehľadiac na elementárne potreby pri
technickom sprostredkovaní, akým je
v prípade televízneho záznamu líčenie
účinkujúcich, menia tzv. ľudoví rozprá-
vači pre potreby scény svoju tvár v sú-
lade s postavou, ktorú vytvárajú. Mar-
kantným príkladom je M. Mlsna, ktorý
svojej figúrke Strýca Marcina prispôso-
buje ináč mladistvý výzor, mení fyzi-
ognómiu tváre a dokonca mení aj hlas.

L. Zelienska pri svojich vystúpeniach
používal fujaru a J. Vášáry funcku pre

dotvorenie štýlu postavy, ako aj pre
ozvláštnenie prejavu. Používané pred-
mety, podobne ako odev, dostali tak
oproti pôvodnému určeniu novú funkciu
— funkciu rekvizity.

Tieto výtvarné aspekty prejavu tzv.
ľudových rozprávačov sú jednou skupi-
nou retušov, ktoré si vyžaduje scénická
produkcia. Do druhej skupiny sme za-
radili pohybové prvky, ktorými sú
v prípade tzv. ľudových rozprávačov
gesto a mimika. Kým u tradičného ľu-
dového rozprávača sú gestá a mimika akési
nevedomelé, prirodzené, i keď v súhla-
se s rozprávaným, ale vždy vychádzajú-
ce z pohybového naturelu a tempera-
mentu rozprávača, tzv. ľudový rozprá-
vač svoju mimiku podriaďuje v prvom
rade postave, ktorej sa prepožičal, a po-
tom rozprávaníu, ktoré si to či ono ges-
to alebo mimické vyjadrenie žiada. Tzv.
ľudový rozprávač teda svojho Uja
z Detvy, Strýca Marcina či Ďuriho Šta-
chitku hrá.

Do tretej skupiny výrazových retušov
sme zaradili elementy akustické. Tieto
sa zachovávajú v plnej miere i pri za-
znamenaní technickým sprostredkova-
teľom, ktorý napr. v prípade záznamu
na gramoplatňu, úplne likviduje výtvar-
né či pohybové elementy prejavu tzv.
ľudového rozprávača. Zároveň však
aktivizuje predstavivosť poslucháča a
dáva mu tak väčšiu možnosť sústrediť
sa na slovnú stránku prejavu. Do skupi-
ny auditívnych prvkov radíme intoná-
ciu, rytmus, melodiku reči tzv. ľudové-
ho rozprávača, ktoré vyplývajú 1. z ja-
zyka, ktorý táto postava používa, 2.
z charakteru postavy, 3. z vlastného po-
dania. Aj v tomto prípade je nevyhnut-
né zdôrazniť určitú štylizáciu, typizáciu
akustických prvkov, ktorá je potrebná
pri predvádzaní na scéne.

*Jazykový prejav tzv. ľudového rozprá-
vača*

Jazykom — komunikačným pro-
striedkom tradičného ľudového rozprá-

vača je jazyk jeho society. V prípade slovenskej tradičnej kultúry je to nárečie tej-ktorej lokality so všetkými jeho špecifickosťami — znakovými, významovými, gramatickými. Konkrétny prehovor toho-ktorého nositeľa ústnej tradície je motivovaný: a) individualitou rozprávača, b) druhom a témou podania, c) zložením poslucháčstva, d) rozprávačskou príležitosťou. Rozprávač tvorí svoj prehovor z určitej repertoárovej zásoby, normami zakódovanej vo vedomí spoločenstva.

Vychádzajúc z požiadaviek významovej či znakovkej zrozumiteľnosti dochádza v podaniach tzv. ľudových rozprávačov až k akejsi univerzalizácii jazyka, ktorým je v ich prípade nárečie tej-ktorej lokality. Potrebu zrozumiteľnosti však nadobúda charakter nárečia oblasti či kraja. M. Mlsna začal svoje rozprávania podávať nárečím obce Viničné. No postupne, ako sa rozširoval okruh jeho poslucháčstva, musel jazyk svojich rozprávání prispôbiť, a tak ako sám uvádza, dnešným jazykom jeho rozprávání je „malokarpatské“ nárečie.

S iným zameraním používal jazyk svojho rodného mesta B. Štiavnice J. Vášáry. Jedným z cieľov jeho rozprávání bolo upozorňovať na bohatú a slávnú históriu a krásu tohto slovenského banského mesta. Vo svojich rozprávaniach zámerne používal mimoštiavnickým poslucháčom neznáme slová nemeckého pôvodu (napr. termíny týkajúce sa práce v bani). Smrťou starých baníkov tieto archaizmy vypadávajú z pasívnej pamäti kolektívu a práve J. Vášáry sa ich vo svojich rozprávaniach snažil, spolu s vysvetlením ich významu, priblížiť novej generácii i mimoštiavnickým poslucháčom. Striktne sa pridržiaval baníckej tematiky a úspešne plnil poslanie, ktoré si rozprávaniami vytýčil aj v miestach takých vzdialených od Banskej Štiavnice ako boli Karlove Vary či Prešov.

Zároveň možno poznamenať, že jazyk podaní tradičných rozprávačov bol aj

prostriedkom dorozumenia sa i v oblasti ich profesie a v občianskom živote; bežným hovorovým jazykom tzv. ľudových rozprávačov je spisovná forma jazyka.

Tzv. ľudový rozprávač ako interpret

Podstatou tradičného ľudového rozprávačstva je bezprostredná rozprávačská improvizácia, ktorá je v úzkom vzťahu s ústnosťou. Tvorivý typ tradičného rozprávača v momente svojej produkcie tvorí — improvizuje, i keď vždy s ohľadom na kolektívnu tradíciu (významovú, znakovú, jazykovú). Fixácia námetu, motívu alebo incipitu je síce v teréne zaznamenaná, ale má len oporný charakter a nie je typická pre kvalitných rozprávačov, ktorých jednou z vlastností je bezchybná pamäť.

Naproti tomu tzv. ľudoví rozprávači svoje podania fixujú (zápisom, nahrávkou) a postupne vybrusujú. Miera improvizácie je v ich prípade motivovaná príležitosťou rozprávania, profesionálnym, sociálnym vekovým zložením publika a tiež jeho momentálnou reakciou. Improvizácia u nich tak nezriedka nadobúda charakter miestnej, časovej, predmetovej aktualizácie.

Krajným prípadom je dualita autora a interpreta tzv. ľudového rozprávania.²² Využívajúc štylistické a kompozičné postupy ľudovej prózy, prvky ľudového humoru pri zachovaní svojho individuálneho pohľadu dostáva tak ich práca pečať individuálnej tvorby na spôsob ľudových podaní.

V týchto súvislostiach je zaujímavý problém fixácie rozprávání tzv. ľudových rozprávačov písmom. Knižnej podobe rozprávania (napr. L. Zelienska — Detsianska nátura) totiž chýba dokumentárnosť, ktorú napríklad zachováva nahrávka. V knihe zachytené rozprávania tzv. ľudových rozprávačov nie sú iba grafickým zaznamenaním rozprávaneho. Sú prerozpráváním, podriadeným potrebám literárnej komunikácie. Takýmto spôsobom podané rozprávania tzv. ľu-

dových rozprávačov výrazne smerujú k literatúre.

Základnou ekologickou situáciou tradičného ľudového rozprávania je situácia vzniknutá a vhodná pre plný prejav relátora. Zo spontánnosti podaní vyplýva pre rozprávača maximálne interpretačné zaujatie. Dokladom sú poznatky z terénu o tom, že sú momenty, kedy sa zdá, že je rozprávačovi poslucháčstvo akoby indiferentné. Takéto interpretačné zaujatie rezonuje s vnímaním poslucháčstva a navodzuje sa tak fiktívny prežitok rozprávaneho. Rozprávačská rezonancia je v rámci lokálneho spoločenstva pomerne ľahko dosiahnuteľná pre relatívnu jednotnosť sociokultúrnych dispozícií poslucháčov.

Interpretačné stotožnenie sa s rozprávaným nie je také samozrejmé u tzv. ľudových rozprávačov. Ak neberieme do úvahy krajný prípad, teda dualitu autora a interpreta, vidíme hlavnú prekážku interpretačného zaujatia práve v spomenutej sprostredkovanosti rozprávačského aktu. Rozprávačské príležitosti tzv. ľudových rozprávačov nevznikajú spontánne — sú organizované. Rozprávač je takto prinútený nielen emocionálne, ale najmä racionálne sa zapojiť do rozprávačského aktu, prípadne pri znalosti určitého hereckého remesla svoju postavu odohrať. Práve preto, že podania tzv. ľudových rozprávačov ako prejavy folklorizmu smerujú

k literárnemu a dramatickému umeniu, otázka interpretácie tu nadobúda veľký význam. Podanie má prechádzať od prejavu ochotníka (v negatívnom zmysle tohoto slova) ku kvalitnej profesionálnej interpretácii. Jednotou obsahu a výrazu tak rozprávač spĺňa funkciu danú sebou i poslucháčskym kolektívom.

Náčrt typológie súčasných tzv. ľudových rozprávačov

Aplikujúc závery M. Leščáka a S. Švehláka o práci folklórnych skupín a folklórnych súborov na pôsobenie tzv. ľudových rozprávačov, môžeme ich podľa hierarchie funkcií rozdeliť na dva celky. Je to delenie analogické so špecifikovaním dvoch v súčasnosti existujúcich spôsobov prezentovania tanečnej a hudobnej tradície. Zároveň však s poukázaním na tendenciu prechodu takto prezentovaných folklórnych javov k jednotlivým druhom umenia, zaraďujeme tzv. ľudové rozprávačstvo do humoristického rozprávačstva ako takého. V súčasnosti za dominantnú pre podanie tzv. ľudových rozprávačov považujeme funkciu zábavnú.

Objektom nášho záujmu sú tzv. ľudoví rozprávači, ktorých pracovne ďalej budeme nazývať štylizovaní ľudoví rozprávači. Podľa prístupu k folklórnej tradícii a podľa hierarchie funkcií, ktoré podaniami plnia, ich delíme do dvoch skupín:

Pre názornosť hierarchiu rozprávačov podávame v schéme:

a) Folklórny typ

Títo sú prirodzenými generačnými nositeľmi ústnej tradície, ktorí na základe uvedomelého pozitívneho vzťahu k nej reprodukujú zväčša tradičné rozprávania v nových netradičných podmienkach (časových, priestorových, komunikačných). Sú príslušníkmi tradičného folklórneho prostredia. Ich repertoár má v scénickom predvedení — vo všetkých zložkách — charakter lokálnej či regionálnej znakovosti. Pre účinkovanie tejto skupiny rozprávačov je, okrem dominantnej zábavnej funkcie, dôležitá aj funkcia rekonštrukčná a inovačná. Možno predpokladať, že hodnota týchto funkcií bude u nich v budúcnosti narašťať. V prípade účinkovania tohto typu rozprávačov je veľmi dôležitá spolupráca odborníkov — folkloristov a etnografov. Z akcentovania zábavnej funkcie programov, v ktorých štylizovaní ľudoví rozprávači vystupovali, vyplynula aj ich prevažne jednostranná orientácia na humoristické či satirické podania. To nezriedka viedlo k banalite látok i výrazu. Myslíme si, že práve spomenutá skupina rozprávačov je tá, ktorá má všetky predpoklady, aby žánrovým a tematickým obohatením svojho aktívneho repertoáru pri spresňovaní obrazu o autentickej ľudovej kultúre dobre spĺňala funkciu rekonštrukčnú a inovačnú.

b) Literárny typ

Rozprávači tohoto typu vystupovali a vystupujú ako členovia folklórnych súborov alebo samostatne účinkujúci v úlohe konferenciérov. Tejto úlohe sa podriaďuje aj ich prejav. Krátkymi, humorne ladenými rozprávami uvádzajú jednotlivé čísla programu. Títo rozprávači zväčša účinkujú v estrádných alebo zábavných programoch televízie a rozhlasu so samostatnými dlhšími rozprávami. Najčastejšie čerpajú z folklórnej tradície svojho rodiska (E. Zelienska, J. Vášáry, F. Papp) alebo v role ľudového satirika poukazujú na aktuálne problémy našej spoločnosti. V rámci

tejto skupiny rozprávačov je možné ešte ich ďalšie špecifikovanie na rozprávačov:

1. vychádzajúcich z prozaickej tradície vidieka (E. Zelienska, F. Papp, M. Mlsna — v schéme sú označení ako „dedinskí“),
2. a na tých, ktorých rozprávania i prejav nadväzujú na prozaickú tradíciu mesta, (dr. E. Erby, J. Vášáry — v schéme sú označení ako „mestskí“).

Folklórna tradícia ako predloha

Hodnoty vzťahu folklóru a vysokého umenia boli zväčša posudzované zo stanoviska umenovedcov. Určujúcimi kritériami hodnotenia folklóru im boli kritériá hodnôt toho-ktorého umeleckého druhu.²³ Folklór z takýchto hľadísk sa nechápal vo vzťahu k vlastnému systému jestvovania. Nebrali sa do úvahy funkcie, ktoré folklór spĺňal pre svojich konzumentov. V takýchto hodnoteniach sa folklór často znevažoval. Na druhej strane k objektivite obrazu o ňom neprispeli ani romantizujúce názory o jeho čistote, o jeho jednoznačných umeleckých kvalitách, ktoré boli výrazom sentimentálneho vzťahu k ľudu a jeho kultúre.

V súčasnosti, keď aktívne a obohacujúco vedľa seba koexistujú tradičný folklór i jeho štylizované podoby, je spolupráca folkloristov, umenovedcov i sociológov viac ako potrebná. Ide totiž nielen o objektívne priznanie hodnoty jednej alebo druhej zložke národnej kultúry, ale aj o určenie kvality ich vzájomného vzťahu.

To, že folklór pôsobí stimulujúco na profesionálne umenie, nie je poznatok nový. Individuálny tvorivý prístup sa deje v dvoch plánoch, materiálovom a realizačnom. V prvom pláne ide o individuálny výber z folklórnej tradície a v druhom pláne o individuálne pretlmočenie do jazyka toho-ktorého umeleckého druhu. Pri takomto postupe sa do predia dostáva otázka o zachovaní miery

autentickosti obsahu i formy folklórnej predlohy. Stupne miery autentickosti sa nám javia nasledovne:

- I. 1. citácia,
2. imitácia,
3. inšpirácia.

II. paródia, ktorá má k svojej folklórnej predlohe opačný vzťah ako výsledky predchádzajúcich troch tvorivých prístupov. Tieto môžu byť zároveň súčasťou zobrazovacej metódy, výsledkom ktorej je paródia.

Pri citácii ide o zachovanie základných stavebných prvkov folklórnej predlohy (v obsahu i forme), ktoré v súlade so svojimi zámermi umelec nepotrebuje alebo zámerne nechce meniť. Ak rozprávania štylizovaných ľudových rozprávačov kladieme na hranicu medzi literatúrou a interpretačným hereckým umením, potom ako citácie sa nám javia príslovia, porekadlá, čiastočne i ľudové anekdoty, skrátka tie útvary, ktoré pre svoju presnú a prísnu obsahovú a formálnu viazanosť by akýmkoľvek zásahom stratili zmysel.

Imitácia vyžaduje dokonalú znalosť zobrazovacích postupov, typických pre folklór. V tomto prípade sa však umelec nepridrža strnulo „znenia“ folklórneho javu. Tento postup je veľmi častý práve u štylizovaných ľudových rozprávačov. Došli sme k záveru, že tento postup používajú len pre oblasť formy. Obsahovo sú totiž podania štylizovaných ľudových rozprávačov vysoko aktualizované a obrazne konkrétne.

Inšpirácia je čo do miery autentickosti folklórnej predlohy najvoľnejším postupom. Umelec, v súlade so svojím umeleckým zámerom, zachováva len určité vybrané stavebné prvky typické pre danú folklórnu predlohu a s nimi voľne narába, používajúc postupy jazyka svojho umeleckého druhu. Štylizovaný ľudový rozprávač, ktorý využíva takýto tvorivý postup, najviac smeruje k literatúre. Rozprávania nami sledovaných štylizovaných ľudových rozpráva-

čov literárneho typu možno vo väčšine zaradiť do tejto skupiny. V pôsobení štylizovaných ľudových rozprávačov sa nestretávame s použitím takých postupov, ktoré by rozprávaniu dali parodické vyznenie, pretože paródia predpokladá negatívny vzťah k predlohe.

Z doterajšieho štúdia jedného z fenoménov súčasnej slovenskej kultúry, ktorým je štylizované ľudové rozprávačstvo, dospeli sme k týmto záverom:

- Štylizované ľudové rozprávačstvo možno zaradiť do procesu folklorizmu, ako jeho špecifickú súčasť.
- Pri sledovaní vývoja spoločenskej funkcie, ktorú štylizovaní ľudoví rozprávači plnili, možno pre celé obdobie ich pôsobenia, teda od konca štyridsiatych rokov nášho storočia po dnešné dni, za najmarkantnejšie označiť funkcie estetickú, zábavnú, kriticko-satirickú, pričom za dominantnú možno pre povojnové obdobie a obdobie budovania základov socializmu považovať funkciu kriticko-satirickú, pre obdobie od druhej polovice šesťdesiatych rokov po dnešok funkciu zábavnú.
- Štylizovaní ľudoví rozprávači patria do vrstvy inteligencie a ich umelecká mimopracovná aktivita vyplýva z pozitívneho uvedomelého vzťahu k folklórnej tradícii poznanej neraz z autopsie. Vo svojej práci z nej svojším spôsobom čerpajú.
- Ich rozprávačskou príležitosťou sú zábavné programy, estrády, kde nie sú hlavnými a jedinými účinkujúcimi.
- Svoje rozprávania zväčša podriaďujú objednávke, používajúc tak aktualizáciu a konkretizáciu časovú, miestnu a vzťahovú.
- Celkovou štylizáciou výrazu — premenou tváre na masku, odevu na kostým, použitím predmetov ako rekvizít, štylizáciou hlasu, používaním im nie vlastného jazyka — nárečia, vytvárajú určitý typ človeka, ktorý

- v priebehu svojho pôsobenia nemeňa a vystupujú pod jeho menom.
- V podaniach často vychádzajú z folklórnej tradície, či už tematicky alebo výrazovo — využívajú kompozičné a štylistické prostriedky vlastné folklórnej tradícii. Vždy však vo svojskom individualizovanom spracovaní s nárokom na autorskú samostatnosť. Práve pre tieto dôvody za-

radujeme štylizovaných ľudových rozprávačov do kategórie humoristických rozprávačov ako takých, pričom v ďalšom — pri zohľadnení rozdielov medzi princípmi existencie folklóru a profesionálneho umenia, radíme ich do zvláštnej skupiny, s pracovne a podmienenčne používaným termínom štylizovaní ľudoví rozprávači.

POZNÁMKY

- 1 BAUSINGER, H.: Folklorizmus jako mezinárodní jev. *Národop. Akt.* 1970, s. 217—221.
- 2 Pozri polemiky o „farche folklóru“ na stránkach Kultúrneho života z roku 1958 (stanoviská zaujali A. Melicherčík, V. Mináč, J. Michálek a iní). Ďalej napríklad kritické hlasy J. Uhra na adresu tvorcov televíznych programov na stránkach *Národopisných aktualít* z konca šesťdesiatych rokov.
- 3 ŠVEHLÁK, S.: Folkloristika a folklorizmus. *Slov. Národop.* 23, 1975 s. 602.
- 4 SLIVKA, M.: K dejinám scénických foriem folklóru I. *Rytmus* 1976, č. 9, s. 11; VÁCLAVEK, B.: O lidové písni a slovesnosti. Praha 1963, s. 183.
- 5 LEŠČÁK, M.: Vrstvy štylizovaného folklóru a ich súčasné spoločenské funkcie. *Rytmus* 1973, č. 11, s. 4.
- 6 Bližšie GAŠPARÍKOVÁ, V.: Životnosť ľudových prozaických žánrov v súčasnosti. In: *Premeny ľudových tradícií v súčasnosti*. Bratislava 1977, s. 232 n.; POUROVÁ — VOLBRACHTOVÁ L.: Prozaická vypravovanie v súčasnosti. *Tamtiež*, s. 277 n.; BENEŠ, B.: Několik poznámek k současnému folklóru. *Národop. Akt.*, 1965, s. 45 n.; MICHÁLEK, J.: Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou. Bratislava 1971; SIROVÁTKA, O.: Vzpomínkové vyprávění jako druh lidové prózy. *Čes. Lid*, 1963, s. 114 n.; BENEŠ, B.: Sovětské folkloristické diskuse 1953—1963 a teorie současného folklóru. *Čes. Lid* 1965, s. 91 n.; BARANOV, S. F.: Russkoje narodnoje poetičeskoje tvorčestvo. Moskva 1962; MICHÁLEK, J.: K otázke ľudového rozprávania v súčasnosti. *Slov. Národop.* 20, 1972, s. 215 n.; BENEŠ, B.: Stará a nová tradice. *Slov. Národop.* 20, 1972, s. 209 n.
- 7 BENEŠ, B.: Stará a nová tradice. *Slov. Národop.* 20, 1972, s. 209 n.
- 8 Pozri materiál vo Wollmanovskom archíve uloženom v NÚ SAV.
- 9 GAŠPARÍKOVÁ, V.: Na besede s gemerským rozprávkárom. In: *Gemerské národopisné štúdie I.* Martin 1973, s. 163 n.
- 10 NÁMEROVÁ, G.: Problém jedinca — rozprávača v ústnej ľudovej slovesnosti. *Rukopis dipl. práce, KEaF FFUK, Bratislava* 1974.
- 11 POUROVÁ-VOLBRACHTOVÁ, L.: c. d., s. 277 n.
- 12 BENEŠ, B.: Sovětské folkloristické diskuse, c. d., s. 91 n.
- 13 ČISTOV, K. V.: Špecifikum folklóru vo svetle teórie informácií. *Slov. Národop.* 20, 1972 s. 345 n.
- 14 BOGATYRIOV, P. G.: Folklor jako zvláštní forma tvorby. In: *Souvislosti tvorby*. Praha 1971, s. 37.
- 15 ZELIENKA, L.: *Detvianska nátura*. Bratislava 1973, s. 280 n.
- 16 PERNICA, B.: *Lidová vyprávění*. Havlíčkův Brod 1953, s. 7.
- 17 PALÁTOVÁ, D.: *Povídky lidových vyprávěčů*. Praha 1958, s. 315 n.
- 18 PLEŠKO, Š.: Na pomoc ľudovým rozprávačom. *Slovenský dom LUT, Bratislava* 1956.
- 19 V publikácii: *Práca v estrádných a agitačných skupinách*. Bratislava 1962, sa estráda charakterizuje ako „... ľahko pospájaný pestrý pódiový program, v ktorom dominuje veselý, optimistický a pritom satiricko-kritický tón.“
- 20 PLEŠKO, Š.: Prvá celoštátna konferencia ľudových rozprávačov. *Ludová tvorivosť* 1955, s. 192.; RUSKO, E.: *Vážne slovo o ľudových rozprávačoch*. *Ludová tvorivosť* 1953, s. 284.; BORSKÝ, M.: *Ludová tvorivosť*

- vost pomáha pri plnení budovateľských úloh. Ludová tvorivosť 1952, č. 1, s. 3.
- 21 ČISTOV, K. V.: c. d.
- 22 Príkladom je pôsobenie Milana Mlsnu, ktorému v poslednom čase píšu texty V. Nosáľ, T. Hrozányi, M. Vyskočil, A. Rai-

- ner. V tomto prípade je M. Mlsna interpretom — hercom úlohy Strýca Marcina, ktorú mu autori uložili.
- 23 Napríklad striktné hodnotenia A. Hausera. Pozri HAUSER, A.: Filosofie dějin umění. Praha 1975, s. 203 n.

К ВОПРОСАМ ИЗУЧЕНИЯ СТИЛИЗОВАННОГО НАРОДНОГО РАССКАЗЫВАНИЯ

Резюме

После второй мировой войны и особенно в пятидесятые годы существовали многочисленные так называемые народные сказчики. Они выступали в основном в эстрадных программах, составленных из различных жанров. По своему содержанию, но особенно с формальной стороны, они черпали из словацкой словесной традиции.

Их генезис и воздействие развивались из сознательного положительного отношения к ценностям народной традиции. В процессе построения нового социалистического общества им было отведено место народных сатириков.

Используя в качестве инспирации фольклорную традицию, с одной стороны, а с другой — элементы местной, временной и соотносительной актуализации со стороны содержания, в плоскости выражения они встают на путь стилизации и относятся, таким образом, к носителям одной из форм

современного фольклоризма. Вследствие того, что по своему воздействию они склоняются к отдельным видам профессионального искусства, необходимо при их оценке исходить из эстетических критериев того или иного вида искусства.

На основе изучения выступлений так называемых народных сказчиков автор статьи делает попытку определения дифференцирующего признака фольклора и профессионального искусства.

Автор в статье более подробно рассматривает развитие и изменение общественной функции, которую сказчики этого типа своим выступлением выполняли и выполняют. Она также предлагает попытку типологии так наз. народных сказчиков, которым как таковым она дает рабочее и условное наименование „стилизованные народные сказчики“.

ZU DEN FRAGEN DES STUDIUMS DES STILISIERTEN VOLKSTÜMLICHEN ERZÄHLENTUMS

Zusammenfassung

In den Jahren nach dem zweiten Weltkrieg, besonders aber in den fünfziger Jahren, waren in der Slowakei zahlreiche sog. volkstümliche Erzähler tätig. Sie traten hauptsächlich in Estradeprogrammen auf. Inhaltlich und formal schöpften sie aus der slowakischen literarischen Tradition.

Ihre Entstehung und ihr Wirken entsprang einer bewußten positiven Einstellung zu den Werten der volkstümlichen Tradition. Beim Aufbau unserer neuen sozialistischen Gesellschaft wies ihnen die Gemeinschaft den Posten volkstümlicher Satyriker zu.

Einerseits von der Folkloretradition in-

spiziert, andererseits die Elemente der lokalen, zeitlichen und beziehungsmäßigen Aktualisierung verwendend betreten die volkstümlichen Erzähler in inhaltlicher Hinsicht und auf der Ebene des Ausdrucks die Wege der Stilisierung. Sie reihen sich dadurch unter die Träger einer der Formen des gegenwärtigen Folklorismus ein. Weil sie in ihrem Wirken zu den einzelnen Arten der professionellen Kunst tendieren, muß man bei ihrer Einschätzung von den ästhetischen Kriterien der betreffenden Kunstgattung ausgehen.

Auf Grund ihres Studiums der Tradi-

tion der sog. volkstümlichen Erzähler versucht die Autorin in ihrem Beitrag das differenzierende Merkmal zwischen der Folklore und der professionellen Kunst festzulegen. Sie befaßt sich außerdem auch mit der Entwicklung und den Veränderungen der gesellschaftlichen Funktion, die diese Erzähler mit ihrem Wirken erfüllten und auch heute noch erfüllen. Sie bringt außerdem auch eine Typologie der sog. volkstümlichen Erzähler und legt ihnen in ihrer Studie die vorläufige und bedingte Bezeichnung „stilisierte volkstümliche Erzähler“ bei.

Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 30, 1982, číslo 2

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ

Výkonná redaktorka
PhDr. VIERA GAŠPARÍKOVÁ, CSc.

Tajomníčka redakcie
PhDr. Zora Vanovičová

Typografia: *Eva Kovačevičová*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., doc. PhDr. Emília
Horváthová, CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová,
CSc., PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr.
Milan Leščák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek,
CSc., PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc.
PhDr. Štefan Mruškovič, CSc., PhDr.
Viera Nosáľová, CSc., PhDr. Adam Pranda,
CSc., doc. PhDr. Antonín Robek, CSc.

Redakcia: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného
povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma
PNS — ÚED, Bratislava, ale aj každá
pošta a doručovateľ. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — Ústredná expe-
dícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6,
884 19 Bratislava.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1982

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой Ака-
демии Наук

Год издания 30, 1982, № 2

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Д-р Вера
Гаšпарикова

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клемен-
сова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Jahrgang 30, 1982. Nr. 2. Erscheint viermal
im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Viera Gašparíková

Redaktion: 813 64 Bratislava, Klemen-
sova 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences

Volume 30, 1982, No 2

Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences.

Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Viera Gašparíková

Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences

Anné 30, 1982, No. 2

Parait quatre fois par an, Editions de VE-
DA, maison d'édition de l'Académie slova-
que des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Viera Gašparíková

Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemensova
19

Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Peri-
odical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-
sterdam HOLLAND

